

Et Mozartportræt i Danmark

Løsningen på en gåde II¹

I den spæde danske guldalder ankom en efterklang af wienerisk geni til København: Mozarts enke, Constanze, havde nogle år efter Wolfgangs død giftet sig med den danske charge d'affaires i Wien, Georg Nikolaus Nissen, og de flyttede sammen til København, hvor en i bogstaveligste forstand malerisk forbindelse blev skabt.

*af seniorforsker, cand.phil. Inger Sørensen,
Dansk Center for Musikudgivelse, Det Kongelige Bibliotek*

I 1848 udsendte den danske maler og litograf Edvard Lehmann hos musikforlaget Horneman & Erslev et litografi, der forestillede Mozart siddende ved et klaver med et drømmende udtryk. Forlaget ville gerne have det udbredt også uden for Danmarks grænser, så derfor skrev forlæggerne i september til deres kollega i Hamburg, August Cranz:

“Medfølgende Mozarts Portrait, lithographeret af Lehmann, kunde maaske ogsaa interessere Dem. Det er tegnet efter et Original Maleri som afdøde professor Weyse² havde fået af Mozarts Enke som der bekjendt var 2^{den} Gang gift med en Etatsraad Nissen. Det forekommer os at intet af de eksisterende Portraiter saa smukt gjengiver hans musikalske Personlighed og at det derfor vel kunde fortjene større Udbredelse.”³

Horneman & Erslev havde heldet med sig: litografiet fik faktisk en vid udbredelse i Europa, uden at nogen kendte til forhistorien. Først i 1881 skrev den tyske teaterhistoriker og Mozartelsker, Rudolf Genée:⁴

“Af dette billede, der stammer fra kunstnerens sidste leveår, eksisterer der et meget vellykket litografi af Ed. Lehmann.”

Det billede, som Genée hentydede til, var det berømte portræt, som Mozarts svoger, den østrigske maler og hofskuespiller Joseph Lange ifølge den nyeste forskning havde malet af ham i 1789. Når ingen tidligere havde tænkt over ligheden mellem Langes ufuldendte portræt og litografiet, hvor Lehmann havde tilføjet hænder og klaver, skyldtes det det simple faktum, at portrættet først befandt sig hos maleren selv, dernæst hos Mozarts enke Constanze, og fra hende gik det i arv til Mozarts ældste søn, Carl Thomas, der var bosat i Milano til sin død i 1858. Derefter overgik det ifølge dennes testamentariske bestemmelse til Dom-Musikverein og Mozarteum i Salzburg, hvor de færreste øjensynlig havde haft mulighed for at se det.

Men som det fremgik af Horneman & Erslevs brev, var Langes portræt ikke det umiddelbare forlæg for litografiet: der havde været et mellemlid, nemlig

Udsnit af E.A. Massmanns pastelkopi.

det portræt, som Weyse angiveligt havde fået forærende af Constanze Mozart. Historien om hvorledes musikforfatteren Frits Eibe forgæves forsøgte at finde frem til dette portræt, har han beskrevet i sin artikel *Et dansk Mozart-portræt og dets oprindelse*,⁵ mens beretningen om, hvorledes portrættet i 1993 dukkede op i privateje i København, er beskrevet i denne artikels forfatters tidligere artikler *Et Mozartportræt i Danmark. Løsningen på en gåde*,⁶ der nu er tilgængelig på internettet, og *Ein Mozart-Porträt in Dänemark*.⁷

Det var dengang en lidt overmodig titel, for godt nok blev det i artiklen bevist, at dette forlæg for Lehmanns litografi faktisk eksisterede, hvad blandt andet forskere på Mozarteum i Salzburg havde tvivlet på, men hvem der havde lavet pastellen, var stadig en gåde, for den var tilsyneladende ikke signeret. Havde Constanze Mozart haft pastellen med fra Wien, da hun sammen sin anden mand, Georg Nikolaus Nissen, var flyttet til København i 1810? Og var det Joseph Lange selv, der havde lavet et forstudie til oliemaleriet?

En af ledetrådene var de meget mislykkede hænder, der forledte undertegnede til at tro, at det sidste muligvis kunne have været tilfældet, eftersom sammenligninger med andre af Langes portrætter tydede på, at han ikke var særlig god til at male hænder, selv om han faktisk i andre henseender var en glimrende maler. Hvilke andre muligheder var der, når det dengang var den almindelige opfattelse, at Langes portræt i det tiår, hvor ægteparret Nissen boede her i København, stadig havde befundet sig i Wien. Så måtte pastellen jo have været lavet dernede og

medbragt til København. Nu – toogtyve år senere – ved vi mere.

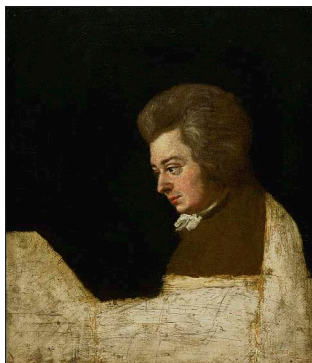
I 2009 fremsatte den østrigske musikkforsker Michael Lorenz den teori, at Joseph Langes portræt, som altid er blevet kaldt ufuldendt, nok ikke havde været så ufuldendt endda.⁸ Ganske vist havde Mozarts ældste søn, Carl Thomas, i 1856 meget kategorisk udtalt, at oliemaleriet blev afbrudt efter den anden seance og aldrig gjort færdigt,⁹ men Lorenz kunne påvise, bl.a. ud fra et gammelt fotografi fra før portrættet blev kraftigt restaureret i 1960'erne, at det oprindelige billede kun havde målt ca. 19 × 15 cm. Radiologiske undersøgelser på Dornier-Institutet i München i december 2012 har bekræftet, at det lille lærred senere, let drejet, var blevet klæbet på et større, sandsynligvis med det formål at kunne tilføje resten af overkroppen og et klaver, således som Lehmann senere gjorde på sit litografi. Af ukendte årsager blev tanken dog opgivet – hvornår vides ikke. I 1829 udtalte Constanze over for det engelske musikerægtepar Mary og Vincent Novello, der besøgte hende i Salzburg, at hun ikke ønskede at få det gjort færdigt, da hun frygtede, at det ville blive ødelagt.¹⁰

I 1998 var også pastellen blevet underkastet nærmere tekniske undersøgelser på Statens Museum for Kunst i København. Der fremkom dog ikke yderligere oplysninger om billedets alder eller nationalitet ud fra den tekniske analyse, men chefkonservator Henrik Bjerre fandt ud af, at der på blændrammen stod navnet "E.A. Massmann". Oplysningen blev sendt til Mozarteum i Salzburg, hvor man dog hverken kunne finde nogen som helst omtale af pastellen eller af en person af det navn, som skulle

I venstre kolonne Anders Sandøe Ørsted, i højre W.A. Mozart – øverst originalerne af hhv. Eckersberg og Joseph Lange, nederst E.A. Massmanns kopier, der er monteret i ens rammer.

Statens Museum for Kunst.

Internationale Stiftung Mozarteum, Salzburg.

Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

Privateje.

have haft tilknytning til familien Mozart eller Joseph Lange. Med god grund. Da forfatteren til denne artikel i 2010 blev gjort bekendt med denne 12 år gamle opdagelse, faldt tanken derimod straks på en dansk familie ved navn Massmann.

I 1792 blev den holstenske præst N.H. Massmann¹¹ takket være sin mentor, udenrigsminister A.P. Bernstorff, udnævnt til sognepræst ved Frederiks Tyske Kirke på Christianshavn, den nuværende Christianskirke. Her stiftede han

i 1800 De Massmannske Søndagsskoler, hvor unge håndværkere kunne få gratis undervisning i regning og skrivning. Han udgav også en sangbog til brug for sin søndagsskole, ligesom der hvert år afholdtes en højtidelig årsfest, hvortil tidens førende komponister komponerede kantater, blandt dem A.P. Berggreen, J.P.E. Hartmann og – C.E.F. Weyse, ejeren af pastellen.

I sine erindringer¹² skriver N.C.L. Abrahams, der senere blev professor i fransk ved Universitetet:

“Kort efter Examen blev jeg af min Ven Ernst Massmann indført i hans Forældres Hus. [...] Den ene Datter sang ret godt, og der musiceredes gerne om Søndag Aften, da Huset stod aabent for de Introducerede. Her gjorde jeg Weyses Bekjendtskab!”

Der var altså en nær kontakt mellem familien Massmann og C.E.F. Weyse. Den ven, som Abrahams omtaler, er dog ikke E.A. Massmann, men dennes storebror Carl Ernst.¹³ Eduard Adolph Massmann var født den 8. maj 1803 og altså kun lidt over 17 år og endnu ikke student, da ægteparret Nissen i slutningen af juli 1820 forlod København for bestandigt. Kunne det virkelig være ham, der havde lavet pastellen? Og det store spørgsmål: Hvad havde i bekræftende fald været hans forlæg? Der var kun ét forlæg muligt – Joseph Langes oliemaleri, men havde Constanze Mozart haft det med til København?

I 1802 havde musikforlaget Breitkopf & Härtel anmodet hende om at skaffe dem et nyt portræt af Mozart. I sit svar henviste hun først til den dødsmaske, som Joseph von Deym¹⁴ havde lavet af Mozart og dernæst til

“at hofskuespiller Lange, der er en meget god maler, har malet ham i stort format. Det er ganske vist i profil, men ved hjælp af den dehmske [sic] afstøbning kan han sikkert, især fordi han har kendt Mozart så godt, gøre det til et fuldkommen vellignende En face. *Begge herrer har deres arbejder* [forfatterens fremhævelse] og får deres breve uden nærmere adresse.”¹⁵

Der var altså ingen tvivl om, hvor portrættet befandt sig i 1802. Senere kunne Constanze meddele, at Lange var tilbøjelig til at påtage sig opgaven at skabe et nyt portræt, men det blev tilsyneladende ikke til noget, for 10 år senere gentog Breitkopf & Härtel deres anmodning, dog denne gang til Mozarts yngste søn, Wolfgang junior, da moderen på det tidspunkt var flyttet til København. Han var imødekommende og skrev flere gange til onklen, men denne svarede ikke, så Wolfgang måtte med beklagelse konstatere, at Lange lod det blive ved løftet.¹⁶ Det er blevet tolket som, at portrættet stadig var i Wien, men det står der faktisk ikke noget om. Det drejede sig efter alt at dømme udelukkende om det eventuelle nye portræt baseret på en blanding af dødsmasken og hans eget tidligere *en face* portræt.

I 1813 omtalte Georg Nikolaus Nissen også Breitkopf & Härtels anmodning om “et nyt Mozartbillede” i et brev til sin gode ven, den svenske diplomat Frederik Samuel Silverstolpe,¹⁷ som han kendte fra tiden i Wien:

“Hr. Härtel i Leipzig er helt vild efter at få portrættet af Mozart (det eneste som der nogensinde vil komme til at eksistere) for at få fremstillet et stik,

som kan pryde den kommende biografi. Vi har sågar tilbudt ham det mod et eksemplar af de samlede værker.”¹⁸

Den tyske Mozartforsker Christoph Großpietsch formoder i sin artikel, at der også i dette tilfælde var tale om det nye portræt, der aldrig blev til noget, men formuleringen tyder på, at det drejer sig om Langes originalportræt, som ægteparret Nissen havde taget med til København og altså var villige til at udlåne til Breitkopf & Härtel. Eftersom billedet i 1810 sandsynligvis stadig kun målte 19 × 15 cm og ikke var indrammet, ville det have været nemt at medbringe på rejsen, der havde ført dem gennem det krigshærgede Europa. Måske havde Joseph Lange foræret svigerinden portrættet af hendes første mand som afskedsgave, da hun flyttede til Danmark.

At det faktisk befandt sig her i København i årene 1810-20, er Massmanns pastel et bevis på. I marts 2014 fandt forfatteren til denne artikel dokumentation for, at E.A. Massmann som ganske ung havde beskæftiget sig med at kopiere portrætter i pastel. I *Dansk Biografisk Leksikons* artikel om juristen og politikeren Anders Sandøe Ørsted står der anført, at C.W. Eckersberg i 1821 malede denne i olie, og at portrættet – som det var tidens skik – også findes som både stik, litografi og pastel, sidstnævnte malet af Massmann. Denne pastel tilhører Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot i Hillerød, men var uddeponeret i Videnskabernes Selskab i København. På en forespørgsel om kilden til malerens navn, oplyste man, at der i museets registrering står, at der på bagsiden sad en gammel seddel med påskriften: “Massmann fecit Anders Sandøe Ørsted”. Pastellen blev med stor velvilje fra Frederiksborgmuseet hentet

tilbage, for at den kunne tages nærmere i øjesyn. Det viste sig derved, at denne seddel desværre ikke længere sad på bagsiden, så det afgørende dokument mangler, men der hersker ingen tvivl om, at det er den samme Massmann, der med ganske korte mellemrum har malet de to pasteller, så meget mere som der i første halvdel af 1800-tallet kun fandtes denne ene familie af dette navn i København. Et andet interessant træk er, at rammerne til Massmanns to pasteller er ens.

Constanze Mozart forlod København sidst i juli 1820. Senere på året malede Eckersberg et portræt af E.A. Massmanns søster, Emilie Henriette Massmann,¹⁹ og fem måneder senere det omtalte portræt af A.S. Ørsted.²⁰ Eckersberg har altså også kendt familien Massmann. Måske har den unge Massmann på det tidspunkt drømt om en karriere som maler, og Eckersberg har ladet ham kopiere sit portræt af Ørsted. Da ingen af de to pasteller, der kendes fra hans hånd, vidner om det helt store talent, har han formodentlig opgivet tanken og er i stedet begyndt at studere jura ligesom sin storebror.²¹

Sammenligner man de to pasteller med de respektive originale oliemalerier, kan man konstatere, at han havde et vist talent for at kopiere. Ganske vist gælder det i begge tilfælde, at han ikke har kunnet gengive ansigtsudtrykket korrekt, hvilket i Mozartpastellens tilfælde har ført til den opfattelse, at den viste en yngre Mozart end på Langes maleri, men kender man ikke forlæggene, er de rimeligt vellykkede, når man ser bort fra de mislykkede hænder på Mozartpastellen. Når disse står i en skærende kontrast til det smukke ansigt, skyldes det efter al sandsynlighed,

at Massmann i Langes original havde et glimrende forlæg, mens hænderne og klaveret var noget, han skulle skabe på egen hånd, og her rakte talentet ikke. Muligvis har han dog haft et forlæg for klaveret, for det kan være det lille såkaldte "rejseklaver", som ægteparret Nissen efter alt at dømme købte i København, mens de ventede på det nye større Andreas Stein-instrument, som de havde bestilt i Wien.²²

Hvad var baggrunden for, at denne kopi i pastel blev lavet? Vi ved det ikke, men man kan forestille sig flere muligheder. Weyse har sikkert set Joseph Langes oliemaleri hos ægteparret Nissen i deres hus i Lavendelstræde. Måske har han været så begejstret for det, at han har bedt om tilladelse til at lade sin unge bekendt E.A. Massmann fremstille en kopi.

En mere tankevækkende teori er, at Constanze allerede under opholdet i København fik den idé at få lærredet øget med henblik på at få indsat et klaver og dermed få portrættet gjort "færdigt". I så fald kunne pastellen være et forstudie til, hvordan noget sådant ville tage sig ud. Massmanns forsøg mislykkedes (hænderne), og Constanze forærede pastellen til Weyse.

Mod dette taler, at hvis Constanze virkelig havde påtænkt noget sådant, mens hun boede i København, havde det været mere nærliggende at spørge enten Hans Hansen, der havde malet de kendte portrætter af hende og af hendes to sønner, mens han levede i Wien, eller den kendte miniaturemaler Christian Horneman, som hun også kendte fra Wien. Begge levede i 1810'erne igen i København.

Da Mozarts yngste søn, Franz Xaver Wolfgang, i august 1819 besøgte sin mor i København, skrev han i sin dagbog, at han havde besøgt to af sine gamle bekendte, malerne Hansen og Horneman, som han tyve år tidligere havde set dagligt i Wien.²³ Teoretisk set kan det naturligvis godt være, at Constanze har spurgt f.eks. Horneman, men at denne havde afslået af veneration for sin gamle ven Joseph Lange. Alt dette er dog ren spekulation.

I foråret 1842 – et halvt år før Weyses død – var Robert Schumanns kone, den berømte pianist Clara Schumann, gæst i København, hvor hun gav flere koncerter. Allerede en af de første dage var hun på visit hos Weyse. Hun berettede hjem til sin mand, der ikke ledsagede hende på tournéen:

"Det første, han viste os, da vi kom derhen, var alle de broderier, som han har fået af damer, så gik vi hen til papegojen, og til sidst så vi et smukt billede af Mozart. Det skal være det, der ligner bedst."²⁴

Det var det samme ordvalg, Constanze Mozart havde brugt om Langes portræt over for Mary og Vincent Novello – og sikkert også over for Weyse. Clara Schumann fandt altså Massmanns kopi smuk, hvad man også må give hende ret i, hvis man kun ser på ansigtet, men stor kunst er pastellen ikke. Til gengæld er den en interessant brik i historien om Joseph Langes Mozartportræt.

Bibliotek 4:1992. Nærværende artikel paralleludgives i øvrigt i *Mozart-Jahrbuch* 2013. Salzburg, 2015.

Noter

- 1 En fortsættelse af "Løsningen på en gåde", som bragtes i *Magasin fra Det Kongelige*

- 2 Komponisten C.E.F. Weyse (1774-1842).
- 3 Horneman & Erslevs kopibog i Det Kongelige Bibliotek.
- 4 "Von diesem Bildnis, welche jedenfalls das letzte aus des Künstlers Lebenszeit war, existirt eine sehr gelungene Lithographie von Ed. Lehmann". "Mozart's Bildnisse", *Westermann's illustrierte Monats-Hefte*, årg. 50, august 1881, s. 584.
- 5 *Kulturminster*, 1952, s. 43-57.
- 6 *Magasin fra Det Kongelige Bibliotek*, 4:1992, s. 55-63. <tidsskrift.dk/index.php/magasin/issue/view/2837>.
- 7 *Mozart-Jahrbuch 1994*. Salzburg, 1995, s. 79-88.
- 8 <michaelorenz.blogspot.dk/2012/09/joseph-landes-mozart-portrait.html>
- 9 *Mozart. Briefe und Aufzeichnungen*. Bd. VI, Kassel, 1971, s. 667.
- 10 Vincent Novello: *A Mozart Pilgrimage: Being the travel Diaries and Mary and Vincent Novello in the Year 1829*. Transcribed and compiled by Nerina Medici di Marignano. Ed. by Rosemary Hughes. London, 1955.
- 11 Nicolaus Hinrich Massmann (1766-1816).
- 12 *Meddelelser af mit Liv*. København, 1876, s. 60.
- 13 Carl Ernst Massmann (1796-1852), der blev student i 1815 og senere blev ansat i Kontoret for de Slesvig-Holsten-lauenborgske Regnskabssager.
- 14 Joseph Graf von Deym, alias Joseph Müller (1752-1804) var en stor beundrer af Mozart, som havde komponeret fantasiene KV 594 og 608 til hans musikautomater. Den omtalte dødsmaske eksisterer ikke mere.
- 15 "daß der Hofschauspieler Lange, ein sehr guter Maler, ihn groß, aber en Profil, gemalt hat, welches Gemählde er wahrscheinlich durch hülfe des Dehmschen Abgusses, besonders da er M[ozart] gut gekannt hat, zu einem vollkommen ähnlichen En-face machen kann. beyde Herren haben ihre Arbeiten, und werden Ihre briefe ohne nähere Adressen bekommen. *Mozart. Briefe und Aufzeichnungen*. Bd. IV. Kassel, 1963, nr. 1342.
- 16 "Neue Brieffunde zu Mozart", *Mozart-Jahrbuch 1968/70*. Salzburg, 1970, s. 219.
- 17 Frederik Samuel Silverstolpe (1769-1851), chargé d'affaires i Wien til 1803.
- 18 "M. Hertel à Leipzig convoite le portrait de Mozart (le seul qui jamais ait existé) pour en faire tirer une gravure destinée à parer le biographie à venir. Nous le lui avons offert, même à propriété contre une exemplaire des Oeuvres". Citeret efter Christoph Großpietsch: *Die späten Mozart-Bildnisse (1789) von Posch, Stock und Lange i Mozart-Jahrbuch 2009/10*. Salzburg, 2012, s. 58.
- 19 Ifølge Eckersbergs dagbøger modtog han sit honorar den 3. november 1820.
- 20 Honorar modtaget den 4. april 1821.
- 21 De gjorde begge karriere i Kontoret for de Slesvig-Holsten-lauenborgske Regnskabs-sager og blev begge udnævnt til justitsråd. E.A. Massmann blev dog afskediget i 1864, da Slesvig-Holsten blev afstået til Tyskland.
- 22 Klaveret var i mange år i privateje i Danmark, men blev i 2006 solgt til Salzburger Mozartgesellschaft af auktionshuset Dorothium Salzburg, der var blevet forledt til at tro, at det havde tilhørt Mozart. Se: Dorthe Falcon Møller: "Nej det var ikke Mozarts Klaver – og dog". *Zise*, 1993, nr. 1, side 16-22. Klaveret er udlånt til Mozarts Geburtshaus i Salzburg hvor det p.t. står under Edvard Lehmanns litografi og Massmanns pastel.
- 23 Franz Xaver Wolfgang Mozart: *Reisetagebuch 1819-1821*. Herausgegeben und kommentiert von Rudolph Angermüller. Bad Honnef, 1994, s. 90.
- 24 "Das erste, als wir hinzukamen war, dass er uns alle Stickereien, die er von Damenhänden besitzt, zeigte, dann ging es an den Papagei, und zuletzt sahen wir ein schönes Bild von Mozarts, das das Aehnlichste sein soll". *Clara und Robert Schumann. Briefwechsel*. Kritische Gesamtausgabe herausgegeben von Eva Weissweiler. Basel, 2001, s. 1135.